

КРАНІОЛОГІЯ НАСЕЛЕННЯ ЛУЦЬКА XVII–XX ст.

У статті проаналізовано залишки людей, похованих у крипті Луцької Хрестовоздвиженської (братської) церкви в XVII–XIX ст., костелі Святого Хреста XVII–XVIII ст., а також під Кафедральним костелом Петра і Павла у Луцьку в XVII–XX ст. Проведено об'єднання названих серій з урахуванням попередніх досліджень, а також того, що всі поховані були мешканцями одного міста.

Ключові слова: краніологія, антропологія, Луцьк, історія, кафедральний костел, братство, бернардинці.

На весні 2008 р на території парку культури і відпочинку імені Лесі Українки по вул. Глушець в м. Луцьку на поверхні привозного ґрунту площею 30х45м було виявлено близько шість десятків людських кісток (рис. 1). Привізний ґрунт був призначений для підняття рівня та будівництва нового паркового дитячого атракціону. Не дивлячись на наполягання департаменту містобудування про негайне припинення земляних і будівельних робіт на ділянці де знаходився вищезгаданий привезений ґрунт, директор парку вимоги проігнорував. У результаті були збудовані два дитячих атракціони¹. Ґрунт був розрівняний та утрамбований колесами грейдера.

Виконком Луцької міської ради звернувся до комунального підприємства Львівської обласної ради «Доля» з проханням провести ексгумаційні дослідження людських останків невідомих поховань, виявлених в привозному ґрунті на території парку по вул. Глушець. Було з'ясовано, що людські кісткові залишки потрапили у парк разом із землею та будівельним сміттям з території луцького Свято-Троїцького собору по вул. Градний узвіз, 1, де у 2006 р було розпочато будівництво духовного навчального закладу². За історичними джерелами XVII–XVIII ст. ця територія належала католицькому монастирю ордену бернардинців³.

* **Юрій Долженко** — аспірант відділу біоархеології Інституту археології НАН України, **Юрій Мазурик** — головний спеціаліст відділу охорони культурної спадщини в управлінні культури Луцької міської ради.

¹ Куць В. «Каруселі на... кістках» // Експрес. Волинські новини. — 2008. — 15–22 травня.

² Гуменюк Н. Що ж викопали біля собору? // Віче. — 2006. — 15–21 червня.

³ Троневиц П.О., Хілько М.В., Сайчук Б.Т. Втрачені християнські храми Луцька. — Луцьк: Діксон, 2001. — С. 60–62; Терський С.В. Лучеськ X–XV ст. — Львів, 2006. — С. 77, 91, 94; Бірюліна О. Таємниці луцької топографії. Маловідомі документи з історії Василівської обителі: спроба реконструкції монастирських володінь. // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Вип. VI. — Луцьк, ВМА «Терен»: 2010. — С. 63.

Рис. 1. Підчас проведення комунальним підприємством «Доля» ексгумаційних досліджень людських останків невідомих поховань виявлених в привозному ґрунті на території парку по вул. Глушець, м. Луцьк, 2008 рік.

Раннє освоєння території луцьких правобережних передмість знаходить підтвердження в поширеній традиції, за якою під час остаточної християнізації населення Лучеська дохристиянські святилища поступилися місцем Пречистенському монастирю на Святій горі та Василівському — на Градній. Щоправда, жителі околиць ще довгий час продовжували поклонятися саме тим місцям, де стояли ідоли. З найбільшим курганом луцького передмістя, так звану Романівкою, історична традиція, що веде свій початок з XIX ст., пов'язує літописне повідомлення про поховання коня князя Андрія Боголюбського під час облоги міста 1150 р.: «... князь Андрій, жалкуючи за бойовим конем, звелів погребти його над Стиром». Курган, який розкопувала у 1898 р. К. Мельник, зберігався ще у 1920–1930 рр. У 1940-х роках всю площу південніше собору, де був курган, вирівняли під зведення житлово-господарських будівель. На важливе значення правобережних посадів вказує існування на їх території, згідно з документами XV–XVI ст., шести церков, двох монастирів та костелу св. Хреста, що був spalений у 1431 р.

Сучасник подій XV ст. польський хроніст Я. Длугош згадує, що католицький храм св. Хреста на передмісті знаходився на правому березі р. Стир (йдеться про глухий рукав р. Стиру — р. Глушець), «в долині напроти замку». Справді, «костел св. Крижа на Предместію», згаданий у документі 1634 р., стояв на пагорбі, де невдовзі було закладено Бернардинський монастир. У документі 1585 р. також згадується про костел Святого Хреста в Луцьку. Він

був розташований навпроти Нової міської брами (перехрестя сучасних вулиць Кривий вал та Лесі Українки), тобто в районі теперішньої вулиці Градний узвіз. У давнину ці землі разом з лісом на Градній горі, згідно з підтверджувальною грамотою великого князя Свидригайла, були власністю православного монастиря Святого Василя.

Документальні згадки про храм у 1608, 1621 і 1634 роках, в зв'язку з різними подіями міського життя, не подають якоїсь докладної інформації про нього, окрім того, що в дні Святої Трійці від кафедри до костелу Хреста проводились урочисті хресні ходи католицького духовенства і парафіян. У 40-х роках XVII ст. під опіку бернардинців переходить і костел Святого Хреста. Збудований поряд бернардинський кляштор склав з ним єдиний монастирський комплекс. В другій половині XVII ст. бернардинський монастир занепадає.

У 1754–1792 рр. при підтримці князя Кароля Радзивіла був відбудований новий мурований Бернардинський монастирський комплекс, в стилі пізнього бароко, витвір архітектора-єзуїта Павла Гжицького.

У 1853 р. за розпорядженням царського уряду орден бернардинців на території Волині, яка після третього поділу Польщі (1795 р.) відійшла до Росії, ліквідували, але богослужіння у бернардинському костелі припинили лише в липні 1864 р., після придушення Польського повстання. Після припинення діяльності конвенту Святого Бернарда в Луцьку, монастирський костел одержує статус парафіяльного, яким залишається до 1867 р. А кляштор служив резиденцією луцького римо-католицького біскупа. У 1876 р. було розпочато перебудову Бернардинського костелу в православний собор, у 1880 р. він був освячений і розпочав функціонування, як православний храм, який як собор св. Трійці УПЦ КП функціонує до наших днів⁴.

Треба відмітити, що впродовж історії монастиря у приміщеннях келій розміщувались різні установи: спочатку в'язниця, а від 1895 р. — чоловіча гімназія. У 1939–1940 рр. знаходилася в'язниця НКВД, а в роки німецької окупації — штаб гестапо. У радянський час, від 1946 р., у лівому крилі монастирської будівлі розміщувалася Волинська обласна бібліотека, перепрофільована в 1977 р. в Обласну бібліотеку для юнацтва. Приміщення правого крила свого часу використовувалися Луцькою філією Львівського політехнічного інституту (загально технічний факультет)⁵.

На кінець XVIII ст. основне римо-католицьке кладовище у Луцьку функціонувало біля Бернардинського костелу (територія сучасного Свято-Троїцького собору). На той час воно опинилось в центрі міської забудови, тому виникла нагальна потреба у новій території. Нова територія для нього була виділена на північ від міста на правобічній р. Сапалаївки вздовж давньої Теремнівської дороги (тепер проспект Перемоги)⁶.

⁴ Колосок Б.В. Православні святині Луцька. — К.: Техніка, 2003. — С. 181.

⁵ Паспорт об'єкта культурної спадщини: «Келії монастиря бернардинців», м. Луцьк, просп. Волі, 2 // Архів відділу охорони культурної спадщини; Пясецький В., Мандзюк Ф. Вулиці і майдани Луцька. — Луцьк, 2005. — С. 70–71.

⁶ Мазурик Ю.М. Втрачений некрополь: римо-католицьке кладовище у м. Луцьку (початок XIX — друга половина XX ст.) // Минуле і сучасне Волині та Полісся. З історії

7 липня 2006 р. краєзнавець Петро Троневи́ч провів обстеження котловану на місці спорудження будинку семінарії на території луцького Свято-Троїцького собору. При обстеженні виявлено масове захоронення священнослужителів, яке ідентифіковане дослідником, як поховання в крипти Римо-католицького костелу Святого Хреста XVI–XVII ст. Крипта у вигляді мурованого з півциліндричним склепінням підвалу розміщала́ся по осі схід-захід у західній стіні котловану. Торцева східна стіна крипти була зруйнована в час копання котловану. Бокові стіни крипти добре збереглися, але верх склепіння провалений. Цегляна кладка з жолобчатої цегли за характерними ознаками датується XVII ст., проте в ній трапляються окремі цеглини XVI ст., що мають сліди повторного використання.

Підошва крипти знаходиться на глибині близько трьох метрів від сучасної поверхні, а ширина в цій частині сягає трьох з половиною метрів (точні обміри не проводилися). Все заповнення крипти виглядало метрової товщини спресованим шаром деревини, кісток і тканини. Зверху через провалене склепіння заповнення крипти було присипане ґрунтом. На думку П. Троневи́ча, муровану склепінчасту крипту дерев'яного костелу Святого Хреста спорудили у XVII ст. При цьому для потреб нового будівництва використали частину цегли із розібраних старих гробівців⁷.

У ході досліджень вищеописаного привозного ґрунту виявлено велику кількість залишків матеріальної культури XII–XVIII ст., в тому числі близько чотирьохсот цеглин різного формату, які датуються XVI–XVIII ст., що свідчить про руйнування тут культурного шару. Цеглини могли походити від зруйнованих поховальних споруд (крипт, гробівців тощо). Також зібрано велику кількість розрізаних і сильно подрібнених людських кісткових залишків (було зібрано біля трьох десятків політеленових мішків. Таким чином, внаслідок копання котловану було знищено частину давнього некрополя, який сформувався біля культової споруди.

Історія антропологічного вивчення населення Західних регіонів України козацького часу та сучасності була розпочата В.І. Бушковичем⁸ і продовжена В.П. Алексеєвим⁹. Дослідником було опрацьовано і об'єднано в одну групу XVIII–XIX ст. (17 чоловічих та 6 жіночих черепів) західних Українців. Деякі черепи з Волині досліджувались і за етнічною краніоскопією О.Г. Козінцевим.

національних меншин на Волині. Науковий збірник. Випуск 49. Матеріали Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Минуле і сучасне єврейської громади на Волині», 20–21 серпня 2013 року смт. Маневичі та Міжнародна наукова конференція «Польська культура в контексті волинського тексту» 3–4 квітня 2014 року у м. Луцьку. Упоряд. А. Силюк. — Луцьк, 2014. — С. 152–159.

⁷ Троневи́ч П. Дослідження крипти костелу св. Хреста XVI–XVIII ст. на території Свято-Троїцького собору в м. Луцьку //Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Вип. VI. — Луцьк, ВМА «Терен»: 2010. — С. 233–234.

⁸ *Bushkowitsch W.J.* Crania ucrainika, r. 1 // Український Медичний архів. — Харків, 1927. — Ч. I. — № 2–3; *Brothwell D.R.* Digging up bones / D.R. Brothwell. — London: 1972. — 194 p.

⁹ *Алексеев В.П.* Избранное / В.П. Алексеев. М.: Наука, 2008. — Т. 4. — С. 51; 331–332.

Вони увійшли до збірної серії Українців¹⁰. Вивчаючи територіальні варіації антропологічних особливостей у Східнослов'янського населення ХХ ст. Т.І. Алексеева відмітила, що на території Волині, правобережжі Дніпра і Волинського Полісся, Підляшшя виокремлюється більш широколиций варіант, ніж над Дніпром, Лівобережжі, Прикарпатті та Закарпатті¹¹. Також результати соматологічних досліджень вказують на те, що на Волині та Правобережному Поліссі збереглися архаїчні протоєвропейські риси, які, за даними палеоантропології, були властиві дуже давній — мезолітичній та неолітичній — людності України¹². Одним із перших на це звернув увагу Х.К. Вовк, зауваживши, що в північній смузі України «... заховалось старовинне населення країни»¹³. Антропологічний склад населення середнього Подніпров'я доби пізнього середньовіччя вивчала Т.О. Рудич¹⁴. У монографії порівнюються матеріали з розкопок найближчого географічно до нашої вибірки пізньосередньовічного могильника у Меджибожі (Поділля)¹⁵. Про похованих у крипти Луцької братської церкви описано в історико-антропологічному нарисі¹⁶.

Методика і матеріали. Всього з території міста досліджено 65 черепів та їх уламки придатних для краніометрії (42 чоловічих і 23 жіночих). Тридцять п'ять з крипти Хрестовоздвиженської церкви (Луцького братства), з яких 21 чоловічих і 14 жіночих черепів¹⁷. Тридцять поховань з печер під кафедральним костелом Петра і Павла (21 чоловічих і 9 жіночих черепів). Три чоловічих і одне жіноче

¹⁰ Козинцев А.Г. Этническая краниоскопия: Расовая изменчивость швов черепа современного человека / А.Г. Козинцев. — Л.: 1988. — С. 9.

¹¹ Алексеева Т.И. Этногенез восточных славян / Т.И. Алексеева. — М.: Издательство МГУ, 1973. — С. 241.

¹² Кондукторова Т.С. Антропология населения Украины мезолита, неолита и эпохи бронзы. — М.: 1973. — 127 с; Гохман И.И. Население Украины в эпоху мезолита и неолита. — М.: 1966 — 196 с.

¹³ Вовк Х.К. Студії з Української етнографії та антропології / Х.К. Вовк — К.: 1995. — С. 30; Сегеда С.П. Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект. — К.: 2001 — С. 105.

¹⁴ Паспорт об'єкта культурної спадщини: «Келії монастиря бернардинців», м. Луцьк, просп. Волі, 2 // Архів відділу охорони культурної спадщини; Пясецький В., Мандзюк Ф. Вулиці і майдани Луцька. — Луцьк, 2005. — С. 166–218.

¹⁵ Паспорт об'єкта культурної спадщини: «Келії монастиря бернардинців», м. Луцьк, просп. Волі, 2 // Архів відділу охорони культурної спадщини; Пясецький В., Мандзюк Ф. Вулиці і майдани Луцька. — Луцьк, 2005. — С. 214.

¹⁶ Бірюліна О., Долженко Ю. Історико-антропологічний нарис про похованих у крипти луцької Хрестовоздвиженської (Братської) церкви. Долженко Ю., Бірюліна О. Краніологія населення XVII–XIX ст. Луцька // Старий Луцьк. Матеріали Х ювілейної наукової конференції «Любартівські читання» присвяченої 585-й річниці З'їзду європейських монархів у Луцьку. — Луцьк, 2014 — С. 111–123.

¹⁷ Бірюліна О., Долженко Ю. Історико-антропологічний нарис про похованих у крипти луцької Хрестовоздвиженської (Братської) церкви. Долженко Ю., Бірюліна О. Краніологія населення XVII–XIX ст. Луцька // Старий Луцьк. Матеріали Х ювілейної наукової конференції «Любартівські читання» присвяченої 585-й річниці З'їзду європейських монархів у Луцьку. — Луцьк, 2014 — С. 111–123.

поховання з комплексу монастиря та костелу бернардинів (на сьогодні Свято-Троїцький кафедральний собор). Кісткові залишки в загальному підрахунку могли належати більш ніж, як 20 особам дорослих людей та кільком дітям віком до 10 років¹⁸.

Статевовікові визначення та виміри антропологічного матеріалу проводилися безпосередньо у Луцькому обласному краєзнавчому музеї та печерах під кафедральним костелом Петра і Павла. Виміри черепів здійснювалися за стандартною краніологічною методикою, де за Мартіном вказувалася нумерація ознак, а назо-малярний та зиго-максиллярні кути горизонтального профілювання обличчя вираховувалися за допомогою номограми¹⁹. Визначення краніометричної точки лямбда провадилось за методом L.H.D Buxton та G.D. Morant²⁰. У таблицях лінійні розміри вказані в мм, кути — в градусах. Параметри позначені наступним чином: n — число випадків, M — середня арифметична величина, m (M) — помилка середньої арифметичної, σ — середні квадратичні відхилення, ms — помилка середнього квадратичного відхилення.

Для оцінки вимірювальних ознак використовувалися таблиці з межами середніх величин ознак, складені Г.Ф. Дебецем²¹. Стаття похованих визначалась виключно за особливостями будови черепа, позаяк кістяк департизований. Комплексно за ознаками на черепі, черепних швах, зубах встановлювався вік²².

Також для характеристики краніологічної серії XVII–XX ст. із Луцька, була використана методика, яка відноситься до однієї із галузей расознавства — етнічної краніоскопії, запропонована д.і.н. О.Г. Козінцевим²³. При інтерпретації даних використані комп'ютерні програми, розроблені Б.А. та А.Г. Козінцевими в 1993 р., а також к.і.н. А.В. Громовою (1996 р.).

В основу краніологічної характеристики добірки покладені середні арифметичні розмірів та індексів черепів, представлені в табл. 1 і 2. Збірна

¹⁸ *Онищук Я.І.* Інформаційний звіт про результати пошукових досліджень (розвідок) на території Центрального парку культури і відпочинку імені Лесі Українки у м. Луцьку Волинської області. — Львів, 2008. — 17с.,іл. // Архів відділу охорони культурної спадщини.

¹⁹ *Martin R.* Lehrbuch der Anthropologie. In systematishker dastellung. Mit besonderer beruckesichtigung der anthropologischen methoden fur studierende, arzte und forschungsreisende. Zweite, vermenrte auflage — Jena, Gustaf Fisher. Bd. II. — 1928. 1062 S; *Алексеев В.П., Дебец Г.Ф.* Краниометрия. Методика антропологических исследований / В.П. Алексеев, Г.Ф. Дебец. — М.: Наука, 1964. — С. 55.

²⁰ *Buxton L.H.D., Morant G.D.* Essential craniological technique / L.H.D. Buxton, G.D. Morant. — J. Roy. Anthropol. Inst.: 1933. — v. 63. — P. 19–47.

²¹ *Алексеев В.П., Дебец Г.Ф.* Краниометрия. Методика антропологических исследований / В.П. Алексеев, Г.Ф. Дебец. — М.: Наука, 1964. — 127 с.

²² *Vallois H.V.* La duree de la vie chez l'homme fossile / H.V. Vallois // L'Anthropologie. — 1937. — 47. — P. 499–532; *Brothwell D.R.* Digging up bones / D.R. Brothwell. — London: 1972. — 194 p.

²³ *Козинцев А.Г.* Краниоскопия и расовая классификация // СЭ. — 1987. — Вып. 2. — С. 12–31; *Козинцев А.Г.* Этническая краниоскопия: Расовая изменчивость швов черепа современного человека / А.Г. Козинцев. — Л.: 1988. — 165 с.

краніологічна серія Луцька, як зазначено вище, складається з 42 чоловічих і 23 жіночих черепів різного ступеня збереженості.

Табл. 1.

**Середні розміри та індекси чоловічих черепів з Луцька
(Збірна серія) XVII–XX ст.**

№ за Мартіном	Ознаки	♂						
		M	n	σ	m(M)	ms	min	max
1	Повздожній діаметр	180,7	39	5,6**	0,89	0,63	161,0	190,0
8	Поперечний діаметр	148,1	38	5,2	0,84	0,59	134,0	156,0
17	Висотний діаметр	135,1	29	7,0*	1,30	0,92	120,0	149,0
5	Довжина основи черепа	102,5	30	3,5**	0,64	0,45	95,0	110,0
9	Найменша ширина лоба	99,8	42	4,6	0,72	0,51	92,0	112,0
10	Найбільша ширина лоба	126,0	33	5,8*	1,01	0,72	108,5	137,2
11	Ширина основи черепа	130,5	25	5,2*	1,03	0,73	121,0	139,0
12	Ширина потилиці	113,1	27	5,2*	1,0	0,70	103,0	125,0
45	Виличний діаметр	138,3	27	4,4**	0,84	0,60	130,0	146,0
40	Довжина основи обличчя	97,8	23	5,3*	1,11	0,78	87,0	108,0
48	Верхня висота обличчя	67,5	28	3,9	0,74	0,52	60,1	79,0
43	Верхня ширина обличчя	108,4	21	4,6*	1,01	0,71	101,5	118,0
46	Середня ширина обличчя	96,6	22	4,5	0,95	0,67	88,7	104,0
55	Висота носа	51,5	29	2,2**	0,41	0,29	46,6	56,0
54	Ширина носа	25,1	28	2,0*	0,39	0,27	20,9	28,9
51	Ширина орбіти	42,3	32	1,3**	0,24	0,17	40,5	44,9
52	Висота орбіти	33,1	32	2,2*	0,38	0,27	27,0	37,5
20	Вушна висота	116,5	24	5,0*	1,02	0,72	107,4	124,1
SC (57)	Симотична ширина	10,1	33	2,1*	0,37	0,26	6,5	14,0
SS	Симотична висота	4,6	33	1,4*	0,24	0,17	1,7	8,2
MC (50)	Максифронтальна ширина	21,2	31	2,7	0,48	0,34	17,0	29,0
MS	Максифронтальна висота	81,1	31	1,6	0,30	0,21	5,6	13,7
DC (49a)	Дакріальна ширина	25,2	31	2,5*	0,45	0,32	21,0	28,5
DS	Дакріальна висота	12,3	31	1,9*	0,34	0,24	9,0	15,6
FC	Глибина іклової ямки	6,0	26	1,7*	0,33	0,23	3,5	8,0
75(1).	∠ Кут виступання носа	31,5°	27	6,2*	1,20	0,85	16,0°	43,0°
77.	∠ Назо-маллярний кут	137,5°	30	5,2*	0,95	0,67	125,6°	149,0°
∠ Zm.	Зигмаксиллярний кут	128,9°	24	5,2	1,06	0,75	118,0°	142,0°

Чоловіча серія у середньому має такі характеристики: черепи масивні, з добре розвиненим надпереніссям (2,1 бали), середнім розвитком надбрівних дуг (1,9 балів), незначним розвитком зовнішнього потиличного горба та помірними соскоподібними відростками (2,5 бали). Потилиця виступає добре, вона округла.

Розвиток потиличного рельєфу середній. помірний поздовжній та висотний діаметри черепа, поперечний великий. За черепним покажчиком серія брахікранна (82,1), складається з 11 мезокранних (29,7%) і 26 брахікранних (70,2%) краніологічних варіантів. Доліхокранні краніологічні типи відсутні. Висотно-поздовжній покажчик помірний — 74,6, що свідчить про ортокранність групи у цілому; висотно-поперечний — великий (91,5), що вказує на відносно низькі черепи — тайпенокранія. Вушна висота виміряна на двадцяти чотирьох чоловічих черепах і визначена як помірна (на межі з великими категоріями розмірів).

Лобна кістка має велику ширину у фронтальному (99,8 мм) і дуже велику у дорсальному відділах. Відносна ширина лоба, виражена лобно-поперечним покажчиком, який помірний. Ширина потилиці значна.

Верхня ширина обличчя підпадає під категорію великих величин цієї ознаки. Виличний діаметр, виміряний на двадцяти семи черепах, великий (138,3 мм). Верхня висота обличчя мала, верхньолицьовий індекс (49,7) свідчить про широке обличчя в групі (еурієн), хоча і знаходиться на межі з помірними категоріями. Повна висота обличчя помірних абсолютних розмірів (116,8), але слід зауважити, що саме ця ознака виміряна тільки на п'ятьох черепах.

Орбіти середньо-широкі, на межі з широкими формами, невисокі, за максило-фронтальним індексом помірні (мезоконхія). Кути горизонтального профілювання обличчя малі і на верхньому (137,5°), і на середньому рівні (128,9°), що характеризує обличчя як добре профільоване. Ніс помірної висоти і ширини, за індексом мезорінний (48,9), тобто середньо широкий. Помірний симотичний індекс і великий дакріальний визначають добірку так: перший вказує на помірно високе, другий — на високе перенісся. За європейським масштабом чоловіча серія Луцька характеризується великим виступанням носових кісток відносно лінії вертикального профілю обличчя. Передньоносова ость розвинута добре. Глибина іклової ямки помірна.

Порівняння квадратичних відхилень 58 основних ознак (без Максило-фронтальних вимірів і покажчика) та індексів черепів із Луцька зі стандартними виявило, що чоловічі черепи відрізняються підвищенням мінливості по 28 ознаках (48,2%) і пониженням по 17 ознаках (29,3%). Стандартні становлять тільки 12 ознак (20,6%) від досліджених п'ятдесяти дев'яти (табл. 1), що свідчить про певну неоднорідність серії. Характер цієї неоднорідності допоможе визначити внутрішній груповий аналіз методом головних компонент²⁴.

Певний інтерес представляють антропологічні особливості **жіночої групи** (табл. 2). Серія із 23 черепів та їх уламків характеризується помірною масивністю, рельєф в області перенісся, потилиці, виразність соскоподібних виростків та надбрівних дуг незначні. Зовнішній потиличний горб відсутній або розвинутий дуже слабо (середній бал 0,4). Поздовжній і поперечний діаметр черепної коробки помірні. За індексом вибірка нараховує один доліхокранних череп (№ 7 з Луцького Братства), десять мезокранних та дев'ять брахікранних, у цілому помірно брахікранна (80,7). Довжина основи черепа середня. Висотно-

²⁴ Дерябин В.Е. Курс лекцій по многомерной биометрии для антропологов / В.Е. Дерябин. — М.: МГУ, биологический факультет, 2008. — С. 76–117.

поздовжній покажчик гіпсікранний (високі черепа), висотно-поперечний поперечний (метріокранія). Горизонтальна окружність через краніометричну точку офріон у межах середніх величин за світовими категоріями²⁵.

Табл. 2.

**Середні розміри та індекси жіночих черепів Луцька XVII–XX ст.
(Збірна серія)**

№ за Мартіном	Ознаки	♀						
		M	n	σ	m(M)	ms	min	max
1	Повздовжній діаметр	172,4	21	4,6**	0,99	0,70	160,4	180,0
8	Поперечний діаметр	139,0	22	5,2*	1,11	0,78	132,0	152,0
17	Висотний діаметр	130,5	18	3,6**	0,85	0,60	124,0	136,0
5	Довжина основи черепа	96,2	18	3,4**	0,81	0,57	89,0	101,5
9	Найменша ширина лоба	94,0	23	3,2**	0,67	0,48	89,0	102,5
10	Найбільша ширина лоба	119,1	20	4,7	1,05	0,74	107,0	125,0
11	Ширина основи черепа	120,4	17	6,0*	1,45	1,03	110,0	130,0
12	Ширина потилиці	108,6	18	3,7**	0,87	0,62	103,5	114,5
45	Виличний діаметр	125,9	19	5,3*	1,21	0,86	118,0	134,0
40	Довжина основи обличчя	89,7	17	7,4*	1,80	1,27	68,1	100,0
48	Верхня висота обличчя	59,2	18	4,3*	1,01	0,72	53,0	66,0
43	Верхня ширина обличчя	101,2	15	3,5	0,90	0,63	94,0	107,0
46	Середня ширина обличчя	90,6	14	3,8**	1,02	0,72	85,2	97,0
55	Висота носа	47,0	18	3,1*	0,73	0,52	42,0	51,4
54	Ширина носа	24,0	18	2,1*	0,50	0,36	20,0	28,0
51	Ширина орбіти	40,3	19	1,6	0,38	0,27	37,7	43,5
52	Висота орбіти	32,0	19	2,6*	0,60	0,43	25,9	38,5
20	Вушна висота	112,6	15	6,2*	1,59	1,12	101,8	126,5
SC (57)	Симотична ширина	9,5	16	1,8	0,45	0,31	7,0	11,0
SS	Симотична висота	4,0	16	0,8	0,21	0,15	2,3	5,3
MC (50)	Максилофронтальна ширина	18,8	19	1,8	0,42	0,30	15,9	23,6
MS	Максилофронтальна висота	7,0	19	0,8	0,19	0,13	5,3	8,0
DC (49a)	Дакріальна ширина	22,2	19	1,9**	0,43	0,31	19,0	26,5
DS	Дакріальна висота	10,3	19	1,4	0,31	0,22	7,0	19,0
FC	Глибина іклової ямки	5,4	18	1,6*	0,37	0,26	3,0	7,0
75(1).	∠ Кут виступання носа	26,9°	18	6,3*	1,48	1,04	16,0°	40,0°
77.	∠ Назо-малярний кут	140,1°	19	4,9*	1,13	0,80	132,0°	150,2°
∠ Zm.	Зигомаксиллярний кут	131,2°	15	5,4	1,39	0,98	123,5°	138,0°

²⁵ Алексеев В.П., Дебеч Г.Ф. Краниометрия. Методика антропологических исследований... — С. 121.

Лоб середньо-широкий, висота його вигину помірна. Потилиця широка, висота її вигину добра (27,2). Обличчя помірної ширини (125,9 мм) і дуже малої висоти (59,2 мм), помірно профільоване на рівні орбіт і передньоносової ості. Верхній лицевий індекс еурієн (47,1), вказує на широке обличчя в групі.

Відносна висота орбіт помірна (мезоконхія). Носовий отвір характеризується середньою шириною та малою висотою, за індексом (50,9) середньо широкий (мезорінний), на межі з широкими формами. Перенісся низьке за симотичним, і помірно високе за дакріальним індексом. На черепах нижній край грушоподібного отвору визначено 94,4 % з антропінною формою і тільки один (пох. 6) має передньо-носову ямку. Кут виступання носа, виміряний на 18 черепах, — великий (26,9°). Це повністю корелює із загальним європеїдним характером жіночої серії з Луцька.

Порівняння квадратичних відхилень 56 основних ознак та індексів черепів із Луцька зі стандартними виявило, що жіночі черепи відрізняються підвищенням мінливості по 22 ознаках (39,2%) і пониженням по 18 (32,1%). Стандартні становлять 16 ознак (28,5%) від досліджених п'ятдесяти шести (табл. 2).

Внутрішньо-груповий аналіз. До внутрішньо-групового аналізу залучено 21 чоловічих черепів, використано 14 краніологічних ознак які мають найбільшу таксономічну цінність: три основні діаметри черепної коробки, найменша ширина лоба, вилична ширина, верхня висота обличчя, висота і ширина носа, висота і ширина орбіти, кути горизонтального профілювання, симотичний індекс та кут випинання носа.

З метою аналізу серії на однорідність були розраховані 91 коефіцієнтів кореляції для 14 ознак 21 чоловічих черепів (табл. 3). Вивчення отриманих коефіцієнтів показало, що не велика кількість ознак характеризуються слабкою ступеню сопряженності. У досліджуваній чоловічій групі тільки 29,6% випадків мають від'ємні коефіцієнти кореляції. Низькі коефіцієнти кореляції, величина котрих менша за 0,300 виявлено в 61,5% випадках. В однорідних групах поздовжній і поперечний діаметри мають додатну кореляцію приблизно 0,2–0,4, що ми і спостерігаємо в чоловічій луцькій серії (0,492) між цими ознаками. Коефіцієнт кореляції між поздовжнім діаметром черепа і верхньою висотою обличчя зазвичай лишається в межах 0,300–0,400²⁶. Отже і тут (табл. 3) для чоловічих черепів із Луцька спостерігається норма (0,373). Відомо, що в однорідних групах переважна більшість ознак як правило взаємозв'язані додатною залежністю. В нашому випадку їх 70,3%, що вказує на певну однорідність групи, що є дуже рідкісним випадком для міських мешканців. Для певної наочності ми продемонструємо розташування 21 чоловічих черепів із Луцька у тривимірному просторі за 14-ма краніологічними ознаками. На рис. 2 помітно, що утворилось одне велике скупчення черепів у центральній частині куба, але не всі черепи

²⁶ *Рогинский Я.Я.* Величина изменчивости измерительных признаков черепа и некоторые закономерности их корреляции у человека // Ученые записки Московского университета. — М., 1954. — С. 57–92; *Заллер К.* Коррелятивная изменчивость размерных признаков черепа, ее значение для истории расовых «типов» и для расогенеза // Современная антропология. — М., 1964. — С. 225.

подібні між собою, отже остаточно стверджувати про однорідність групи ми не можемо.

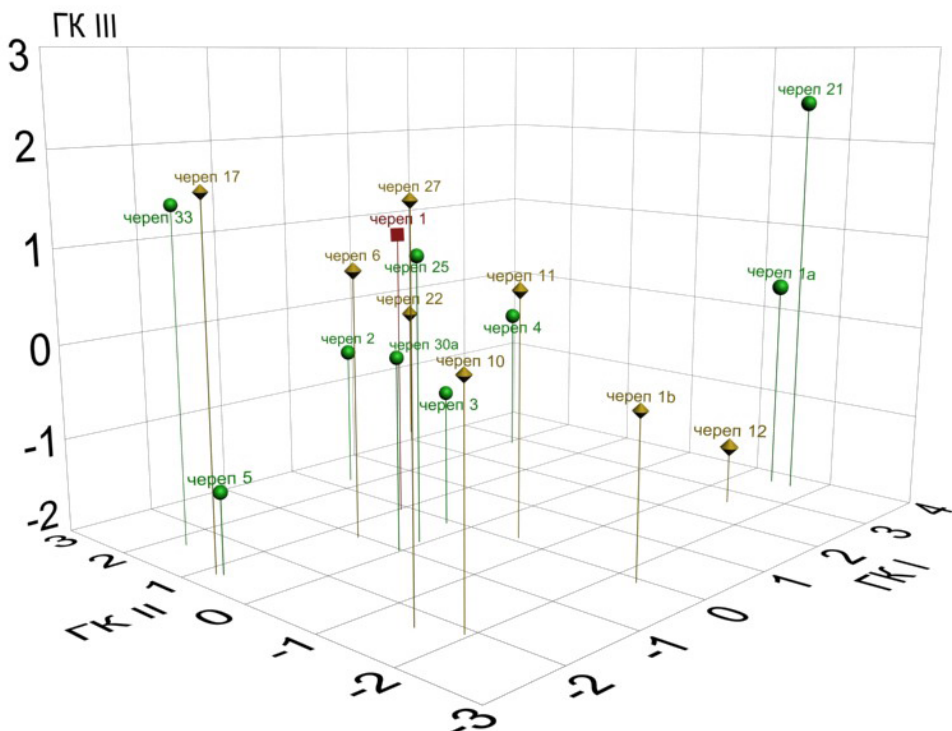

Рис. 2. Розташування 21 чоловічих черепів із Луцька у тривимірному просторі за 14-ма краніологічними ознаками. ● — з печер під кафедральним костелом Петра і Павла; ■ — череп з комплексу монастиря та костелу бернардинів (на сьогодні Свято-Троїцький кафедральний собор); ◇ — з крипти Хрестовоздвиженської церкви (Луцького братства).

Жінки. До внутрішньо-групового аналізу залучено 14 жіночих черепів, використано 13 краніологічних ознак як і при аналізі чоловічих черепів (вилучена найменша ширина лоба). У досліджуваній жіночій групі 37,2% випадків мають від’ємні коефіцієнти кореляції. Ознак що взаємозв’язані додатною залежністю нараховано 62,8%. Низькі коефіцієнти кореляції, величина котрих менша за 0,300 виявлено в 69,2% випадках (табл. 3). Поздовжній і поперечний діаметри мають від’ємні низькі значення (–0,019). Коефіцієнт кореляції між поздовжнім діаметром черепа і верхньою висотою обличчя також дуже низький (0,004), що свідчить про певну неоднорідність серії. Розташування 14 жіночих черепів із Луцька у тривимірному просторі за 13-ма краніологічними ознаками показано на рис. 3.

Коефіцієнти кореляції між ознаками в чоловічій серії із Луцька (над діагоналлю жіночі черепи)

Ознаки	1	8	17	9	45	48	55	54	51	52	SS:SC	77	$\angle Zm'$	75.1.
1. Поздовжній діаметр	—	-0.019	-0.011	—	-0.242	0.004	-0.144	0.411	0.133	-0.034	-0.466	0.139	-0.076	-0.108
8. Поперечний діаметр	0.492	—	-0.247	—	0.657	0.087	0.102	0.138	0.008	0.011	-0.136	0.193	0.079	0.583
17. Висотний діаметр (<i>b-br</i>)	0.220	0.183	—	—	0.087	-0.031	-0.119	0.065	0.020	-0.283	-0.032	-0.743	-0.057	-0.340
9. Найменша ширина лоба	0.160	0.546	0.197	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
45. Виличний діаметр	0.297	0.599	0.268	0.533	—	0.060	0.322	0.143	0.047	0.054	0.126	0.390	0.512	0.485
48. Верхня висота обличчя	0.373	0.330	0.576	0.009	0.140	—	0.844	-0.092	0.381	0.618	0.424	0.081	-0.074	-0.127
55. Висота носа	0.054	0.185	0.170	0.083	0.069	0.712	—	0.184	0.556	0.663	0.410	0.207	0.302	0.059
54. Ширина носа	0.029	0.386	0.215	0.394	0.256	-0.163	0.038	—	0.473	-0.187	-0.152	-0.172	0.333	0.238
51. Ширина орбіти	0.068	0.382	0.134	0.371	0.461	0.333	0.479	0.046	—	0.606	-0.103	-0.149	0.293	-0.081
52. Висота орбіти	0.372	0.266	0.367	0.144	0.429	0.552	0.301	-0.170	0.654	—	-0.094	0.378	0.138	-0.116
SS:SC	0.186	0.216	0.327	-0.009	-0.026	0.293	-0.114	-0.426	0.124	0.234	—	-0.070	0.086	0.215
77. Назомалярний кут	-0.344	-0.183	-0.115	-0.274	0.181	-0.308	-0.370	0.158	-0.203	0.017	-0.423	—	0.384	0.347
$\angle Zm'$. Зигмаксиллярний кут	-0.458	-0.184	-0.250	0.043	0.182	-0.456	-0.331	-0.045	-0.001	-0.114	-0.145	0.504	—	0.256
75.1. Кут випинання носа	0.233	0.391	0.429	-0.033	0.006	0.421	0.052	-0.138	0.087	0.218	0.423	-0.217	-0.164	—

* P<0,05

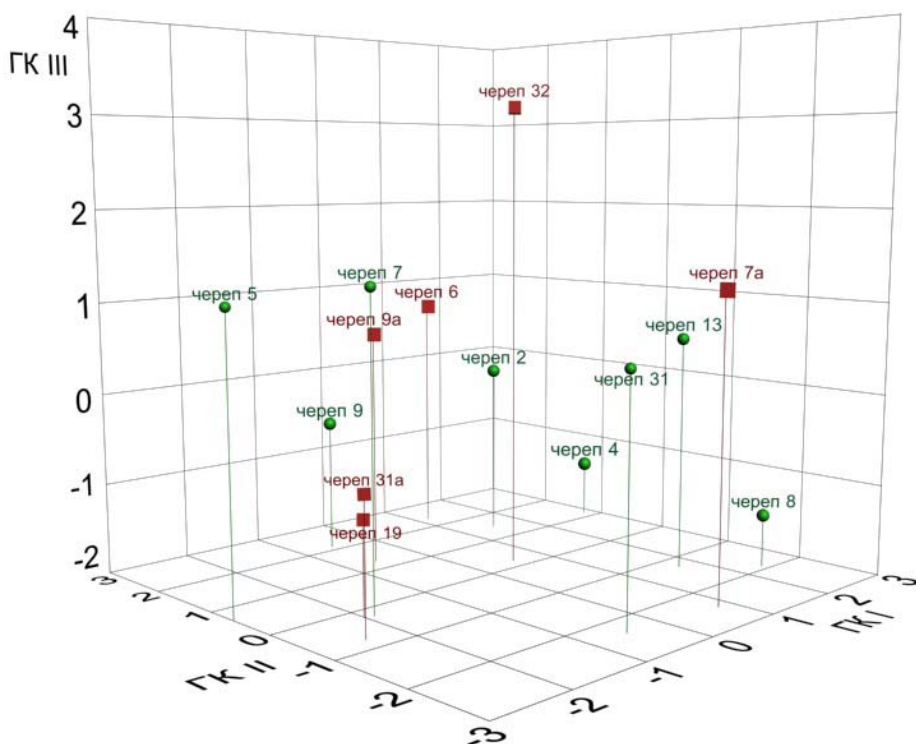

Рис. 3. Розташування 14 жіночих черепів із Луцька у тривимірному просторі за 13-ма краніометричними ознаками. — з печер під кафедральним костелом Петра і Павла; — з крипти Хрестовоздвиженської церкви (Луцького братства).

Міжгруповий багатовимірний аналіз. Для виявлення аналогів серед близьких до сучасності груп, було виконано співставлення вивченої серії з широким колом порівняльних матеріалів XVI–XVIII ст., з території Східної Європи. Як до канонічного аналізу²⁷, так і до кластерного²⁸, залучались: Козіно XVIII ст.²⁹; Чигирин XVI–XVII ст.³⁰, Київський Михайлівський монастир XV–

²⁷ Дерябин В.Е. Курс лекцій по многомерной биометрии для антропологов / В.Е. Дерябин. — М.: МГУ, биологический факультет, 2008. — С. 212–230.

²⁸ Дерябин В.Е. Курс лекцій по многомерной биометрии для антропологов. — С. 230–276.

²⁹ Евтеев А.А. Краниологическая серия XVIII века из некрополя села Козино (Московская обл.): внутригрупповая изменчивость и предварительные результаты межгруппового анализа // Археология Подмоскovie. Материалы научного семинара. — М. — Вып. 7. — С. 433–440.

³⁰ Рудич Т.О. Антропологічний склад населення м. Чигирини XVI–XVII ст. (за матеріалами козацького цвинтаря) // Запорозьке козацтво в пам'ятках історії та культури. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Секція I, II. — Запоріжжя: 1997. — С. 55–61.

XVIII ст.³¹, Вишгород XVII ст.³², Меджибож XIV–XVI ст.³³; Лютецька³⁴, Суми XVII–XVIII ст., Київський Поділ (збірна серія) XVI–XVIII ст.³⁵; Білоруси, Росіяни, Себеж, Стара Ладога, Українці (східні, південні, центральні та західні) XVIII–XIX ст.³⁶; Білоруси Полісся XVIII–XIX ст.³⁷; Латиші представлені двома серіями XVII–XVIII ст., дослідженими Р.Я. Денисовою, — Леймані, Пургайлі³⁸, та трьома групами XVIII–XIX ст. опрацьованими В.П. Алексеевим: Латиші-1, Латиші-2 та Латиші-3³⁹; молдавани представлені однією вибіркою XVII–XIX ст. — Варатік⁴⁰; Білгород XVII–XVIII ст.⁴¹; Ярославль XVII ст.⁴²; Литовці⁴³.

Використано 14 краниологічних ознак описаних вище при внутрішньому груповому аналізі.

За I канонічним вектором (42,5% загальної дисперсії) можна відмітити статистичну подібність чоловічої досліджуваної вибірки, що отримала від'ємні значення вектора (–0,656), до черепів із Білгорода (–0,803), Батурина (–0,488) та певною мірою Східних українців (–0,495). На розподіл чоловічих серій за даним канонічним вектором (КВ) найбільш вплинули такі краниометричні ознаки:

³¹ Рудич Т.О. Антропологічні матеріали з розкопок цвинтаря на території Михайлівського Золотоверхого монастиря / Т.О. Рудич. — К.: 2008. — Вип. 4. — С. 49–54.

³² Рудич Т.О. Антропологические материалы из раскопок 1991–1996 годов в Вышгороде // Старожитності Вишгородщини. // Збірка тез доповідей і повідомлень 13-ої науково-практичної конференції присвяченої «Дню пам'яті Ярослава Мудрого» 24–25 травня 2007 року в м. Вишгород. — Вишг.: 2009. — С. 75–77.

³³ Рудич Т.О. Населення середнього Подніпров'я I–II тисячоліття: за матеріалами антропології 2014. — К.: 2014 — С. 168–189.

³⁴ Долженко Ю.В. Антропологічні матеріали могильника козацького часу Лютецька // Проблеми дослідження пам'яток археології східної України (пам'яті С.Н. Братченка), 2012 — С. 487–507.

³⁵ Білинська Л.І., Долженко Ю.В. Населення Сум другої половини XVII–XVIII ст. за результатами археологічних та антропологічних досліджень пізньосередньовічного цвинтаря // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Київ–Нікополь. — 2013. — Вип. 22. — С. 208–214.

³⁶ Алексеев В.П. Избранное / В.П. Алексеев. М.: Наука, 2008. — Т. 4. — С. 311–336.

³⁷ Тегако Л.И., Микулич А.И., Саливон И.И. Антропология Белорусского Полесья / Л.И. Тегако, А.И. Микулич, И.И. Саливон. — Минск: Наука и техника, 1978. — С. 27–28.

³⁸ Денисова Р.Я. Этногенез латышей (по данным краниологии) / Р.Я. Денисова. — Рига: 1977. — С. 241–243; С. 36; С. 249–255; С. 223–228.

³⁹ Алексеев В.П. Избранное... — С. 226–231.

⁴⁰ Великанова М.С. Палеоантропология Прутско-Днестровского междуречья / М.С. Великанова. — М.: Наука, 1975. — С. 141–142.

⁴¹ Безбородых В.И., Долженко Ю.В. Палеоантропология городских жителей Белгорода XVII–XIX вв. [Электронный ресурс] / В.И. Безбородых, Ю.В. Долженко. Антропологический форум — Online. Режим доступа: <http://anthropologie.kunstkamera.ru/07/> Физическая антропология: методики, базы данных, научные результаты. — Санкт-Петербург: 2014. — С. 104–120.

⁴² Гончарова Н.Н. Формирование антропологического разнообразия средневековых городов: Ярославль, Дмитров, Коломна // Вестник антропологии. Научный альманах. — М.: 2011 — Вып. 19. — С. 206.

⁴³ Алексеев В.П. Избранное... — С. 234–235.

поздовжній діаметр черепної коробки, верхня висота обличчя, висота і ширина орбіти та меншою мірою, ширина носа (табл. 4).

За II канонічним вектором (34,8% загальної дисперсії) відчувається зв'язок луцької серії що отримала додатні значення КВ (1,135) до черепів з Батурина (0,959). Найбільш значимі ознаки у другому КВ, які вплинули на розташування серій: виличний діаметр, найменша ширина лоба, симотичний індекс, кут випинання носових кісток до лінії профілю обличчя, висота носа.

Для повної об'єктивності слід простежити розташування груп у тривимірному просторі без можливих викривлень (рис. 4). За III канонічним вектором (22,6% загальної дисперсії), досліджувана група з від'ємними значеннями (-0,087) проявляє свою подібність зі збірною вибіркою Київського Подолу (-0,050). Найбільш значимі ознаки у третьому КВ: поперечний і висотний діаметри черепної коробки, назо-малярний і зиго-максиллярні кути обличчя.

Табл. 4.

Значення I–III Канонічних векторів серед 31 чоловічих груп XIV–XX ст. з території Східної Європи

Ознака	КВ 1	КВ 2	КВ 3
1. Поздовжній діаметр	0.666	0.399	-0.341
8. Поперечний діаметр	-0.125	0.318	0.394
17. Висотний діаметр (<i>b-br</i>)	0.037	0.282	0.776
9. Найменша ширина лоба	0.084	0.428	-0.072
45. Виличний діаметр	0.052	0.398	0.253
48. Верхня висота обличчя	0.559	-0.426	-0.033
55. Висота носа	0.014	0.282	-0.220
54. Ширина носа	0.331	-0.109	-0.254
51. Ширина орбіти	0.893	0.217	0.138
52. Висота орбіти	0.505	0.500	-0.169
77. Назо-малярний кут	0.165	-0.298	0.516
$\angle Zm'$. Зигомаксиллярний кут	-0.138	0.028	0.205
SS:SC. Симотичний індекс	-0.013	-0.650	-0.225
75(1). \angle Кут випинання носових кісток	-0.078	0.459	-0.044
Внесок в загальну дисперсію (%)	42.527	34.850	22.623

За даними кластерного багатовимірного аналізу⁴⁴, можна відмітити подібність досліджуваної чоловічої групи тільки на шістнадцятому кроці кластеризації (відстань 0,241) до брахікранних козацьких серій з Батурина і Білгорода.

⁴⁴ Дерябин В.Е. Курс лекцій по многомерной биометрии для антропологов / В.Е. Дерябин. — М.: МГУ, биологический факультет, 2008. — С. 230–273.

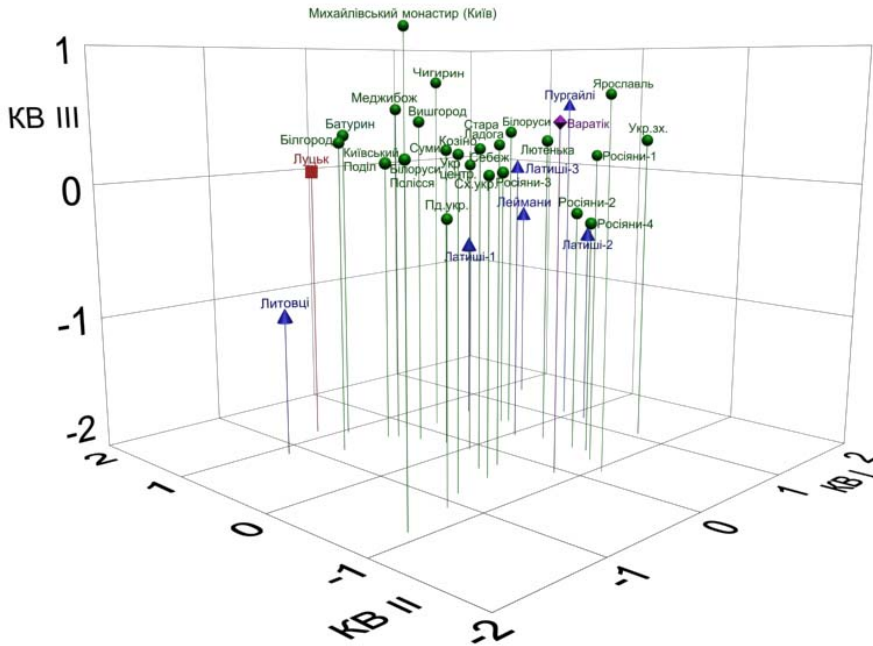

Рис. 4. Результати канонічного аналізу. Співставлення 31 чоловічих груп у тривимірному просторі. (Латиші-1 — Дурбе; Латиші-2 — Західні; Латиші-3 — Східні Латиші із Лудзи). Росіяни-1 (Курська губернія); Росіяни-2 (Південні колонії); Росіяни-3 (Одеса), Росіяни-4 (Орловська губернія).

На розташування **жіночих серій** за першим канонічним вектором (KB) приходить 47,4% загальної мінливості (табл. 5). Жіноча збірна серія з Луцька з великим від'ємними значеннями I KB ($-1,679$) не проявляє подібність з жодною групою (рис. 5) але можна відмітити слабке її тяжіння до черепів з Меджибожа ($-1,148$) й Батурина ($-1,182$). На розподіл жіночих серій за даним канонічним вектором (KB) найбільш вплинули такі краніометричні ознаки: верхня висота, зигомаксиллярний кут обличчя, висотний діаметр черепної коробки та висота орбіт.

За другим KB (30,2% загальної мінливості) можна знайти аналогії досліджуваної серії, що отримала додатні значення канонічного вектора ($0,697$) з групою із Меджибожа ($0,787$) та Білгорода ($0,477$). Найбільш значимі ознаки у другому KB, які вплинули на розташування серій: виличний діаметр, ширина носа, орбіт, лоба та кут випинання носових кісток.

За III KB (22,3% загальної дисперсії) луцька жіноча група (рис. 6) отримала великі від'ємні значення вектора ($-1,184$). Слід відмітити її слабке тяжіння за KB III до латиських черепів з м. Дурбе ($-0,991$). Найбільш значимі ознаки у третьому KB: поздовжній і поперечний діаметр черепної коробки, назомалярний кут обличчя, симотичний індекс та висота носа (табл. 5).

Про значний притік у Середнє Подніпров'я після монгольську добу вихідців з території побутування масивних типів східних слов'ян — з колишніх драв-

лянських, волинських, галицьких, тиверських земель (особливо це стосується чоловічих груп) вказувала Т.О. Рудич⁴⁵. Після опрацювання нового матеріалу з Лівобережжя Дніпра (Батурин, Білгород) можна припустити і про значний притік масивних типів східних слов'ян і до названих міст.

Табл. 5.

**Значення I–III Канонічних векторів серед 27 жіночих груп
XIV–XX ст. з території Східної Європи**

Ознака	КВ 1	КВ 2	КВ 3
1. Поздовжній діаметр	0.453	0.145	-0.612
8. Поперечний діаметр	-0.286	-0.154	0.381
17. Висотний діаметр (<i>b-br</i>)	-0.564	0.272	0.196
9. Найменша ширина лоба	0.304	0.333	0.126
45. Виличний діаметр	-0.245	-0.342	0.077
48. Верхня висота обличчя	0.707	-0.338	0.369
55. Висота носа	0.073	-0.023	0.249
54. Ширина носа	0.318	0.473	0.062
51. Ширина орбіти	0.404	-0.495	-0.168
52. Висота орбіти	0.410	0.115	-0.070
77. Назо-малярний кут	-0.275	-0.231	0.287
$\angle Zm'$. Зигомасиллярний кут	-0.674	-0.443	-0.317
SS:SC. Симотичний індекс	0.467	0.134	-0.226
75(1). \angle Кут випинання носових кісток	-0.068	0.420	-0.057
Внесок в загальну дисперсію (%)	47.437	30.219	22.344

Прикметним є те, що і жіноча група за багатовимірним кластерним аналізом не потрапляє до жодного кластеру у зв'язку з низьким обличчям та порівняно слабким його профілем на середньому рівні. І таким чином, знаходиться відокремлено від решта серій.

1. Чоловіча збірна вибірка XVII–XX ст. із Луцька помірно брахікранна. Черепи помірно високі. У середньому, серія широколиця з низьким, добре профільованим на рівні орбіт і альвеолярного виростку обличчям. Орбіти — помірної висоти. Ніс — середній, кут його випинання — високий.

2. Жіноча серія характеризуються помірною брахікранією, середньою шириною та дуже низьким обличчям, у цілому широколиця. Відмічається слабке профілювання обличчя на середньому рівні. Відносна висота орбіт помірна. Ніс середньо широкий, на межі з широкими формами, кут його випинання до рівня профілю обличчя — великий. Особливою ознакою в досліджуваній жіночій серії є дуже низьке обличчя. Визначено, що ця особливість притаманна місту Луцьк у цілому.

⁴⁵ Рудич Т.О. Населення середнього Подніпров'я I–II тисячоліття: за матеріалами антропології 2014. — К., 2014 — С. 193.

3. Визначено, що за даними краніометрії простежується зв'язок чоловічої досліджуваної серії Луцька до брахікранних козацьких груп з Батурина і Білгорода, а також зі збірною вибіркою Київського Подолу. Своєю чергою жіноча збірна група за даними краніометрії, статистично подібна до широколицької серії XIV–XVI ст., із Меджибожа, Батурина і Білгорода XVII–XVIII ст.

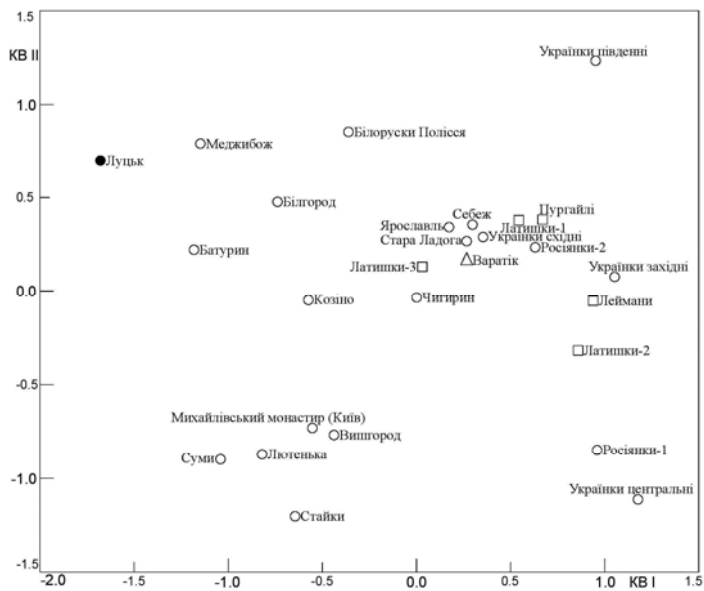

Рис. 5. Результати канонічного аналізу. Співставлення 27 жіночих груп у просторі I–II KB.

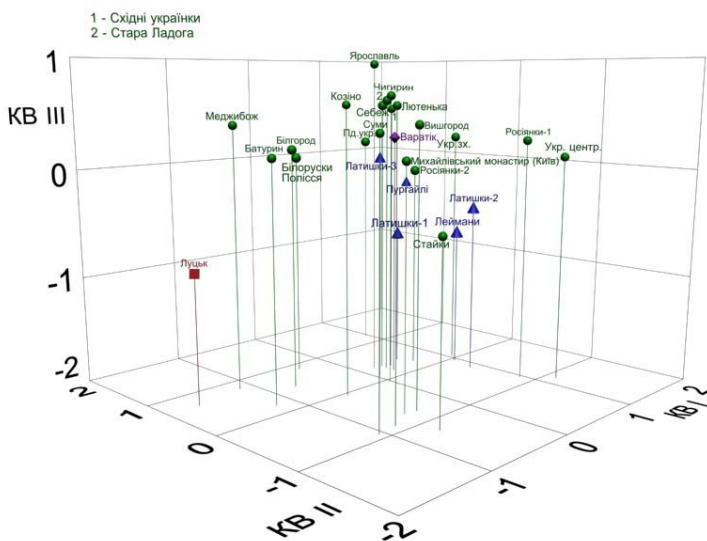

Рис. 6. Результати канонічного аналізу. Співставлення 27 жіночих груп у тривимірному просторі. 1 — Українці Східних регіонів; 2 — Стара Ладога.

CRANIOLOGY OF LUTSK' POPULATION OF XVII–XX CENTURIES

Dolzhenko Yuri (Kyiv), Mazuryk Yuri (Lutsk)

In the article, the remains of people buried in the crypt of Lutsk Cross church in XVII–XIX c., Holly Christ church in XVII–XVIII c. and under St. Peter and Paul Cathedral in Lutsk in XVII–XX c. have been analysed. The combine of the noted series has been conducted with regard to previous researches and the point that all the buried people were the citizens of the same city.

Keywords: *craniology, anthropology, Lutsk, cathedral, history, cathedral, fellowship, Bernadine.*